

RENAISSANCE TANULMÁNYOK

Írták: Sallay Géza, Faragó Péterné, Rózsa Zoltán, Herczeg Gyula, Gáldi László, Nádor György, Kardos Tibor. — Szerkesztette: Kardos Tibor, Budapest, 1957. 542 l.

Kardos Tibor, a magyar humanizmus történetéről írt monográfiájába csak néhány éve bizonyította be ismét, és tekintélyes formában, mennyire életművének egészét jelenti a renaissance kutatása. Ez a tanulmánykötet, melyet Kardos Tibor professzor és elsősorban tanszékének munkatársai, valamint a filológia és a filozófia történet két másik kitűnő tudósa bocsátottak a magyar tudományosság, a humanizmus, a magyar művelődés történetében is oly dicsőséges korszakban jelentkező renaissance iránt érdeklődők elé, ismét határozott megfogalmazása az előbbi megállapításnak.

A renaissance tanulmányok, különösen az első három tanulmányban, félreismerhetetlen határozottsággal mutatják meg a kötet szerkesztőjének, a három tanulmány szerzője tudományos vezetőjének, évtizedek elmélyült kutatómunkája nyomán kialakított koncepciójának hatását, szempontjának és nem egy tekintetben módszerének szuggesztív erejét, ennek a fiatalabb, a tudományos pályán még elindulóban levő, vagy a kezdeteken már túljutott, közvetlen munkatársaira gyakorolt hatását. Ez a megfigyelésünk a következőkre értelmezve nem azt jelenti, hogy előadandó megjegyzéseink, esetleges bíráló megállapításaink, a koncepciónak, és ennek a módszernek irányában nyerhetnek csupán közvetlen értelmezést. Tény azonban az, hogy a „Renaissance Tanulmányok” a részletekre vonatkozó minden esetleges fenntartás ellenére szükségszerű, logikus és egészében igen értékes hozzájárulást jelentenek, a „Magyarországi humanizmus kora” bevezetőjében adott általános renaissance ábrázoláshoz, különösen az itáliai humanizmus történetének kialakulására vonatkozóan ott elmondottakhoz.

A tanulmánykötet első három darabja az itáliai renaissance kialakulásának problematikájával foglalkozik. A három tanulmány mondanivalója külön-külön is rendkívül érdekes, hármuk együttes jelentkezése pedig az itáliai humanizmus előzményeinek klasszikusabb és mozgalmasabb szemléltetéséhez segít hozzá. Sallay Géza, „Eretnekmozgalmak és az olasz polgárság vallásos krízise a Trecento végéig”; Faragó Péterné, „A keleti utazások és a renaissance-kori olasz polgárság ideológiája”; Rózsa Zoltán, „A kapitalista formák fejlődésének tükröződése a kora-renaissance irodalmában” című dolgozataikban a renaissance előzmények voltaképpen két leglényegesebbjének, a laicizált világkép kialakulásának, és a polgárság gazdasági és politikai megerősödésének, a humanista ideológiában jelentkezése problémáit igyekeznek bemutatni és egyben megoldáshoz juttatni. Különösen Sallay és Faragóné széleskörű irodalmi tájékozódás, szorgos adatgyűjtés után láttak eredményeik összefoglalásához és a nyilvánosság elé bocsátásához. Tekintettel vállalt feladatuk fontosságára, a magyar kutatásban még alig érintett kérdések

felvetésében mutatkozó nehézségekre, ez a tudományos körültekintés, magábanvéve is elismerést érdemel. Mégsem hallgathatunk el a három első tanulmányt közösen érintő, néhány észrevételt.

A renaissance kezdeteinek vizsgálatában, fogalmakat, intézményeket, történeti tényeket bizonyos végérvényesen kialakultnak látszó, egy adott időpontban, az itáliai történetbe belépő, előléttel nem rendelkező egyedüliségben és sokszor összefüggésnélküliségben tárgyalnak. Sajnálatos módon figyelmük nem terjedt ki arra, (Faragóné és Rózsa tanulmányainál látható ez) hogy a történeti anyagot, az azt létrehozó fejlődés folyamatában, tehát az *előzményekben* is gondosan vizsgálják, szigorú kritikai elemzéssel elválasztván azt, amit ez a fejlődés *magával hozott* attól, amit ez a fejlődés *kialakított*. Aki a renaissance történetével, a megelőző középkor, sőt a késő római kor egészének ismerete nélkül akar foglalkozni, könnyen eshet abba a hibába, hogy specifikusan renaissance jelenségként kezel olyan tényeket, fogalmakat és eseményeket, amelyek a renaissance következtében még egészen meg nem változó feudális környezet kialakulásában és ekkori életében is magyarázatot találhatnak és éppen nem sajátlagosan renaissance-sajátosságok. Így, az olasz polgárság vallásos krízisét, az itáliai városok falain belül, valamint ezt a krízist elmélyítő igen távoli földeken nyert tapasztalásokat (Sallay és Faragóné) bizonyára sok tekintetben helyesen magyarázzák a szerzők a kialakuló renaissance-ideológiából levezetett argumentációkkal is. De a *teljes* magyarázat az egyház és a polgárság szembenállásához e részletes, igen sok és aprólékosan összeválogatott adathalmazból még egyedül nem konstruálható. Hiszen történeti tény, hogy a nép (akár szószerint, akár politikai párt értelemben vesszük) az egyházzal, már a IX. és a X. században is nem egyszer szembekerült, éspedig súlyos konfliktusok formájában. 891-ben Modenában tudunk egy, az egyház ellen irányuló „gonosz összeesküvésről” (malivola conspiratio populi). Ugyanígy 897 és 899 között ugyancsak ez a nép, Turinból kiűzte a püspököt. A következő évszázadban, éppen abban az évben, amikor a magyarok Paviát felgyújtották, a só-kereskedelemben meggazdagodott cremonaiak felkelnek püspökük ellen és lerombolják a városból a székesegyházhoz vezető hidat. Ha tetszik, ebben a merész tettben, jelképet is láthatunk. A város, mely a nyugati birodalom szétesése után, megszokta azt, hogy püspökében egy késő császár-kori cím és közigazgatási tisztség — defensor civitatis — birtokosát lássa, kire sorsa a barbár inváziók egymást követő hullámaiban keserű kényszerűséggel rábízva volt, most sorsát már a maga kezébe akarta venni. A püspök meg, aki a cím és a tisztség mértékén túl, a város fölötti hatalom birtokosa is lett, e hatalmat a lelki és a katonai kényszer kíméletlenül alkalmazott eszközeivel, mindenképpen meg akarta tartani. Az egyház és a polgár szembenállása Itáliában tehát ilyen messzire nyúló előzményekre megy vissza és a renaissance határozott elkülönülése a vallástól, formák valamelyes tiszteletbentartása mellett, az egyházas vallásosság belső tartalmától, ilyen előkészítés, ennyire sok évszázados előzmények után érthetőbb lesz. De arra is figyelmeztet bennünket, hogy az olasz városi polgárság krízisének vizsgálatában gondosan különítsük el a politikai és a társadalmi harc, ilyen előzményekből magyarázható megnyilatkozásait, a társadalmi fejlődés és az ideológiai átalakulás által tényleg meghatározott valóban új és már a renaissanceot előkészítő jelenségektől.

Sallay Géza tanulmánya főként e második jelenségesoport vizsgálatával tűnik ki. A három bevezető tanulmány közül az övé mutatja a leggondo-

sabb tájékozódást, széles irodalmi látókört, érett kritikát és fegyelmezett marxista módszert. Érvelésével és eredményeinek részletes bírálatát SZÉKELY GYÖRGY végezte el a *Századokban*, (1958) az ott elmondottakhoz nincs hozzáfűzni valónk. Határozottan hangsúlyozni kell mégis, hogy Sallay tanulmánya minden tekintetben fölötte áll a renaissance-előzményekkel foglalkozó másik két tanulmánynak. Véleményünk szerint azonban értékes megállapításai biztosabb perspektívában jelentkeznek, ha tekintetbe veszi azokat a párhuzamosságokat, melyek a városi polgárság, az egyház, és a középkori vallásosság viszonyában, az általa vizsgált korszakban, tehát a XI.—XIII. században, Európában, Itálián kívül is jelentkeznek. Így igen hasznos eredmények birtokába juthatnánk a jellegzetesen itáliai jelenségek felismerése és elkülönítése dolgában: minő azonosságok és különbözőségek adódhatnak az európai városodás történetének a középkorban két különösen kitűnő területe, Itália és Flandria-Észak-Franciaország között, s hogy a várossá alakulás, és ezzel párhuzamosan, és ezt követően milyen problémák jelentkeznek a polgárok és az egyház, a vallásosság viszonyában. Ezeket az összefüggéseket az Itálián kívülre terjedő vizsgálat, sokkal konkrétebben mutatta volna meg. Igaz, hogy az itáliai polgárság problémái elsősorban az olasz városodás sajátos problémái voltak, de miképp a *városodás mozgalma* nem korlátozódott a félszigetre, az azzal összefüggő problémák sem kizárólagosan itáliai problémák, s *teljes* magyarázatuk sem csupán az itáliai történetből nyerhető. De még ha Itáliára korlátozzuk vizsgálódásainkat, Sallaynak az a módszerbeli megoldása, hogy vizsgálataiban nagyobb súllyal jelentkeznek a közép-itáliai városok, nem igen helyeselhető. Végeredményben a milánói mozgalmak (Pataria) igen érdekes bemutatásával maga is előtérbe helyezi a nagy észak-olasz várost. Lombardia, melyről a XI. és a XII. század még azt tartotta, hogy „fons sapientiae” (Adémar de Chabannes) a keleti gót és longobárd hódítások óta Itáliának gazdasági és politikai szervezettség tekintetében legértékesebb területe volt. S a X—XI. század fordulóján elkezdődött kereskedelmi felújulás előmozdításában vitt vezetőszerpe révén is sok és sok mindenre vonatkozó új ismeretnek terjesztésével, valóban egy új „bölesség” forrását jelentette az akkori Európa számára. Viszont Közép-Itália várossodása még a majdan legnagyobb és legigazibb olasz városban, Firenzében is, csak a XII. század végén indul el. (Perrens, *Histoire de Florence*, I, 1877.) Sallay helyesen kettéválasztott tematikájában főként a XIII. századi koldulórendi mozgalmak és a városi polgárság viszonyának tárgyalásánál enged nagyobb teret a közép-olaszországi városok dolgainak előadásához. A baj csupán az, hogy e tematika második része véleményünk szerint aránytalanul nagyobb, mint a XI—XII. századi viszonyokkal foglalkozó első rész (21. lap). Pedig ma már sem a comunék kialakulása, sem a városi polgárság belső története és vallásosságának története nem érthető meg a lombardiai események részletes ismertetése nélkül, hiszen a közép-olaszországi ferences mozgalom is csupán ezek végső következményeként jelentkezik. Toscanában és Umbriában a polgárság vallásos krízise elmélyülésének sehol olyan konkrét megfogalmazásával nem találkozunk, mint aminő Arnaldo da Brescia, az északolasz comunék talajából kisarjadt eszméi. (Chiapelli, *La formazione storica del comune cittadino*, Archivio storico Italiano, 1930.)

Dolgozatában különben rendkívüli részletességgel és változatossággal bontakozik ki témája az eretnecség és comunális mozgalom; a ferences mozgalom — joachimizmus, eretnecség és misztérium-játék; szegénység vita és

spirituális agitáció; új polgári etika keresése; a középkori világkép kettészakadása Dantében; az immanens világkép megjelenése és Petrarca szerepe, részletes és bőségesen dokumentált tárgyalásra talál.

Végezetül még éppen dokumentálási formájához lenne két megjegyzésünk. Az értékes tanulmány minden bizonnyal csak határozottabb és biztosabb argumentációhoz jutott volna, ha a szerző a forrásokat közvetlenül használja és nem csupán monográfiákat, kisebb vagy nagyobb feldolgozásokat idéz. Ugyancsak a forrásokkal való közvetlen kapcsolat sajnálatos hiányát mutatja, hogy egészen szükségtelenül olasz fordításban idéz latin szövegeket (20—21. lap).

Faragó Péterné tanulmánya a keleti utazások és a renaissance ideológia kialakulásának kapcsolatait vizsgálja. Az igen terjedelmes dolgozat (136 lap) körülményes, sok mindenre kiterjedő és igen sokszínű érdeklődést bizonyító tájékozódás eredményeként jött létre. Az adatgyűjtése a három első tanulmány nyilvánvalóan közös koncepciója által volt meghatározva, a feldolgozás szempontjai azonban — úgy látszik — meglehetősen egyéniek voltak. Így, amint az adatok bősége és gazdag egymásutánja előttünk áll, azt kell hinnünk, hogy inkább egy már előre kialakított elképzeléshez szedte össze az illusztratív anyagot. Az illusztrációs adathőség elérése volt tehát, ami őt munkájában vezethette. S hogy e célnak minél teljesebb mértékben megfeleljen, igen tekintélyes irodalmat nézett át, anélkül azonban, hogy a nagy bőségben jelentkező adatokat kellő kritikával megrósta, helyes összefüggésbe állítva értékelte volna. Az egyik adat csaknem olyan súllyal jelentkezik a belső értéktől függetlenül, mint a másik. Egy keleten utazó olasz kereskedő, vagy franciskánus egyszerűen az utazás elbeszélését kísérő futólagos megjegyzései csaknem annyit jelentenek számára, mint kelet népeivel, földjével és társadalmával foglalkozó aprólékos megfigyelések. Az egész nagy dolgozat azt mutatja, hogy a szerző kellő szempontok, a módszer, a kritikai eljárások tekintetében alaposabb tájékozódás nélkül látott munkájához. Az „Uomo d'affari” valóban az európai műveltség egyik legérdekesebb alakja. Rendkívüli bátorság, nem közönséges intelligencia, nagy erkölcsi és értelmi képességek birtokában tágitotta ki a középkori Európa látóhatárát, juttatta magát és kortársait új ismeretek birtokába, és így segítette elő egy új gondolkodás, új világkép kialakítását. (Y. Renouard, *Les hommes d'affaires italiens du moyen âge*, 1949; A. Saponi, *Le marchand italien au moyen âge*, 1952.) Az itáliai mercatorok művelődési igényét csakúgy, mint észak-franciai és flamand társaikét, amióta a középkori Európa történetében megjelennek, mindig magasszinten állónak látjuk. Ez a gondolkozásbeli fegyelmezettség, az ember és a világ dolgait illető biztos tudomásoknak birtoka tette alkalmassá a kereskedőt arra, hogy Európa történetének a X. századtól kezdve lényeges előbbrevívója legyen. A keletre utazó itáliaiak tehát minden bizonnyal rendelkeztek művelődési és eszmei biztonsággal és határozottsággal, és nem azzal a passzivitással kerültek érintkezésbe Kelettel, mint ahogyan Faragó Péterné dolgozatában bemutatni kívánja. Az előbb említettük, a szerző előzetes tájékozódásának hiányosságát. Ez a hiányos tájékozódás olyan esetekben mutatkozik meg dolgozatának és annak eredményeinek hátrányára, ha különféle, egyébként témáik szerint ügyesen csoportosított, adatoknak a közlővel való kapcsolatbáhozásáról lenne szó. A szerző talán nem tud arról, hogy az Itáliából Keletre utazó üzletember, vagy a vele lényegében azonos társadalmi és városi környezet-

ből elinduló ferences vagy dominikánus, milyen műveltséget, milyen szemléletmódot, és milyen kritikát vitt magával a távoli országokba. Pedig ezekhez viszonyítva lehetne komolyan mérlegelni kijelentéseiknek reális értékét. Nem kétséges, hogy ideológiájuknak lényeges alapjai, már a laicizálódás irányába is, hazai művelődésük szerves részei voltak. Úgy látszik, nincs a szerzőnek tudomása arról, hogy éppen a kereskedők, a polgárok igényei alakítják át az európai iskolázás formáit a természettudományosság irányába, amennyire ezt a középkor igényei és ismeretei engedték. És Petrus Alphonsus neve, aki az első ilyen reáliák irányába eltolódó iskolázási rendszert Aragonban elkészítette, mutatja azt, hogy ennek az ideológiai átalakulásnak valóban vannak kapcsolatai a Kelettel. Ezeket a kapcsolatokat azonban nem azokon a tájakon kell keresni, ahol Faragóné teszi, hanem köztudomású módon elsősorban ott, ahol a kereszténység és a mohamedánság legközvetlenebbül érintkezett, *Spanyolországban*. A természettudományos érdeklődés, csakúgy, mint az, amit Faragóné az „*észokok*” előnyben részesítésének nevez, nem voltak ismeretlenek sem Európa, sem az Európából Keletre utazók előtt már elindulásuk pillanatában sem. Egy naturalisabb és racionálisabb világmép kialakítása a XIII. században már eléggé általános igény, és ennek az igénynek megfelelően szemlélhetik Kelet dolgait az itáliai utazók, de nem ezek a dolgok tanítják meg őket erre a szemléletmódra. Tárgya iránti lelkesedés és a kellő tájékozódás hiánya miatt bizonytalan, vagy nem jelentkező kritika azután olyan megállapításokra viszi, amelyek egészen meglepőek. Így jelenik meg a mongol kánok nomád feudalizmusa mint valamiféle újabb európai centralizációnak, a renaissance államnak szinte előfutára. (217.) A keleti utazások és a renaissance-kori olasz polgárság ideológiája közötti kapcsolatok, amelyek viszont a középkori vallásos ideológiával való szakítást jelentik, a Trecento elején erős változást mutatnak — mondja a szerző (117. l.). — Ekkor fordul a keletre utazó olasz polgár a távoli országokban szerzett tapasztalatai *nyomán* tudatosan szembe az egyházzal. Persze a valóság az, hogy az itáliai város és a Kelet kapcsolatainak legkorábbi jelentkezése, Velence keleti kereskedelmének kezdetei a IX. és X. században csak az egyház heves tiltakozása ellenére alakulhattak ki. Az Adria-i Köztársaság azonban nem törődött, a pogányokkal, a mohamedánokkal való érintkezést tiltó egyházi rendelkezésekkel, és azokon túltette magát. A kereskedés minden formája megvolt Velence és az arab világ között, beleértve az Adria északi partvidékének szláv lakosait, Kelet rabszolga piacaira juttató emberkereskedelmet is. Alig fogadhatjuk el tehát a szerzőnek most említett megállapítását. A fordulat vagy sokkal előbb következett be, vagy be sem kellett következnie annyira magától értetődően következik a feudális egyház és a kereskedő polgár kezdetektől fogva legalábbis feszült, de sokszor ellenséges viszonyából, melynek néhány példájára fentebb már utaltunk. Ha ehhez hozzávesszük az itáliai polgár műveltségét általában jellemző sajátosságokat, tulajdonképpen inkább csak azt mondhatjuk, hogy a Faragóné által nagy bőségben bemutatott adatokban ennek a viszonyoknak és műveltségi állapotoknak tükröződését láthatjuk. De semmiképpen sem beszélhetünk arról, hogy ezek a megállapítások, megfigyelések, melyeket oly bőségben van alkalmunk hallani a szerző által megszóllaltatott keleti utazók szájából, csak a *Trecento*-ra, akár pedig éppen csak a keleti utazásokra lennének jellemzők. A keleti utazások és a polgárság ideológiájának kapcsolata, tehát abban a beállításban, ahogyan Faragóné dolgozatában bemutatásra kerül, el nem fogadható.

Adatait, mint említettük, igen változatos és érdekes formában csoportosítja. A Földközi-tengeri hajózás felújulása és a keleti kereskedelmi utak megnyílása, és ezzel kapcsolatban a Tengeri Köztársaságok szerepe az első, amit megtárgyal. Sajnos eléggé röviden. Az itáliai városok támaszpontjai a Közel-Keleten és az utazások kiterjedése a Távol-Keletre a következő mondanivalóinak összefoglalása végül az utazók tapasztalatait ismerteti az előbb említett „fordulat” után. A vallás és az erkölcs relatív voltának felismerése, az egyház tekintélyének megingása, az erkölcsiség kérdései, a természettudományos világkép kialakulása, a föld és kincsei, a keleti élet, a társadalmi-szerkezet, osztályviszonyok, a civilizáció, kultúra és életmód kérdései, és az ezekre vonatkozó adatok, a keleti utazók elbeszéléseiből szerepelnek itt. Végezetül igen érdekesen igyekszik bemutatni a keleti tapasztalatok tükröződését az irodalomban.

Meg kell még említeni, hogy egyik alapvető hibájának szinte magyarázatoként hiába kerestük idézetei között az itáliai kereskedő igen érdekes bemutatását: *Yves Renouard*, *Les hommes d'affaires italiens du moyen âge*, 1949. A távol-keleti utazók között nem találjuk *Ugolino* és *Guido Vivaldi* nevét, akik 1292-ben elindultak már Genua-ból, hogy az Atlanto-Óceánon keresztül jussanak el Indiába. Természetesen ezek is kereskedők voltak: „quod aliquis usque nunc minime attemptavit, per mare oceanum mercimonia utilia deferentes”. Merész kísérletük azonban hajótöréssel végződött. A XIII. század előtt senki nem beszél iránytűről, valamint arról sem lehet szó, hogy a csillagászati hely meghatározáson alapuló hajózás már felváltotta volna az antik-korból örökölt parti hajózási eljárásokat. II. *Frigyes* mohamedán kapcsolatait, az arab kultúra iránti érdeklődését, már két évszázados hagyományszerű kulturális érintkezés előzte meg. Az ezredik év előtt *Gerbert* és az arab mennyiségtan, az orvoslás, a szerző által is említett salernói iskola kialakításán túlmenően elsősorban a XII. századi nagy fordító tevékenység révén arab közvetítéssel ez tette ismertté a görög és hellénista filozófia és természettudomány termékeit, és az arab orvoslás klasszikusait is. Ennek központja azonban Toledo volt. Igaz azonban, hogy *Leonardo Fibonacci Pisaból*, számtankönyvében arab minták és módszerek utánzásával tanította meg a kereskedőket, elsősorban a számvetés gyakorlati formáira. Mindezekről Faragóné terjedelmes dolgozatából tudomást nem szerzünk.

Rózsa Zoltán tanulmánya a kora-kapitalista formák fejlődésének tükröződését vizsgálja a kora-renaissance irodalmában. Dolgozatának tulajdonképpen mondanivalója az, hogy az itáliai kora-kapitalista formák kialakulása *Dante* haláláig miként ment végbe, hogyan tükröződik ez a felépítményben és hogyan talált irodalmi megfogalmazásra *Danténál* és főként még *Bocaccionál*. Feladata nehéz volt, hiszen a kora-kapitalizmus itáliai viszonylatban is még sok tekintetben vitatott problémákat támaszt. Azután meg *Rózsa* sem mentesült az előző tanulmányokat is többé-kevésbé érintő általános kifogás alól: mondanivalójának tulajdonképpen anyagát nem viszonyította az előzményekhez. Így azután sokszor olyan dolgokat állít *Dantéra* jellemzőknek, amelyek a XII. század végéig költői óta (*Walter Mapes*, *Gauthier de Chatillon*, *Philippe de Grève*) állandóan felhánytorgatott témák, az üzorsók, a kúriai „fiskalitás”, a mértéktelenül nyereszkerdő pápai pénzügyi politika ellenében. *Dante* ilyen vonatkozású mondanivalóival tehát csupán egy régebbi tradíció folytatója. Csak a feudális egyházat érintő kritika egyik, akkor már évszázados formájának ad ő is hangot.

Herczeg Gyula Az olasz próza kezdetei és a humanizmus c. tanulmányában igen érdekesen állítja szembe a középkor latin prózastílus bizonyos sajátosságait (rövidmondatos stílus és az oklevelek ritmikus prózastílusa) a humanista stílus követelményeinek első jelentkezéseivel. Megállapítja, hogy a kettő közötti kapcsolat vizsgálatának eredménye csak negatív lehet: a humanista stílus más ideálok iránt érdeklődött és gyakorlatát más követelmények szabályozták, mint a középkor latin stílárius gyakorlatát.

Gáldi László az olasz költői nyelv és a humanizmus viszonyát vizsgálja tanulmányában, mely az egész kötet, de különösen a filológiai vonatkozású tanulmányok legkiemelkedőbb darabja. Rövid, határozott fogalmazású, a módszerben teljesen biztos felépítésű tanulmánya igen mélyreható elemzéssel vizsgálja az olasz költői nyelv fejlődését a *Duecento* elejétől *Tasso* koráig. Megállapítja, hogy az különböző stíluseszmények és egymástól igen nagy mértékben eltérő nagy költői egyéniségek hatására bontakozott ki. A szicíliai lovagi költészet hagyományai miként fejlődtek tovább a „Dolce stil nuovo” stílustechnikájáig, amelyből *Dante* is kinőtt, hogyan vitte ő még magasabbra ezt a stílushagyományt és hogyan sikerült azt a petrarcizmus banalitásain átmenteni, a humanista hősi stílus ismét *Tassóban* csúcsosodó klasszikus gyakorlatáig. A további fejlődést majd egy másik, e kitűnő összefoglalást a XIX. századig folytató tanulmányában kívánja feltárni.

Nádor György egy kisebb dolgozatában *Leonardo* és a természettörvény kapcsolatát vizsgálja. Végző következtetése az, hogy *Leonardo*, aki *Galilei* és *Newton* előtt már évszázadokkal lényegében helyesen fogalmazta meg a tapasztalati természetkutatás fő módszertani követelményeit, a tudományos módszertanra vonatkozólag is korszakalkotó nézeteket teremtett. Ezekben a középkori tudományelmélettel szemben, a renaissance tudományának túlforradalmi törekvéseit fogalmazta meg. Sokban a kor tudományának a színvonalán is túlmennek és sokszor egyenesen a dialektikus tudományelmélet felé mutatják az utat.

Kardos Tibor a befejező tanulmány szerzője, *Leonardo* humanizmusáról ír. A tanulmány eredetileg egy *Leonardo* emlékünnepevényen elhangzó előadás volt, melyet azután a szerző, kibővítve e tanulmány formájában bocsátott közre. *Leonardo* kapcsolata a humanizmussal itt is abban az összefüggésben jelenik meg elsősorban, melyet *Kardos Tibor* más műveiből is jól ismerünk. Ez a koncepció a népies humanizmusra helyezi a hangsúlyt a humanizmus történetének vizsgálatánál. Így természetes, hogy *Leonardot* is a népies humanizmus és nem a tudós humanizmus kapcsolatában mutatja be. Igen érdekes *Leonardo* természetszemléletének vizsgálata, mely nem marad a megfigyeléseknél, hanem a törvényszerűségek felismerésére és megfogalmazására is törekszik. Az első felfedezni való a természetben maga az ember és *Leonardo* az embert magát is, mint a természet részét ábrázolja, „s körülveszi a természet erőivel úgy, hogy ez a környezet hangsúlyozza a világegyetem törvényeinek egységét”. Az igazi szépség azonban a világ szépsége: a lét alapvető törvényszerűsége, a természet erőinek nagyszerű játéka. A szépség művészi megfogalmazásában *Leonardo* vezére egyedül a valóság. S e *leonardo*i realizmus forrásai, mint *Kardos Tibor* mondja, kritikai módszere és támaszkodása a nép életére. A munka *Leonardo* rajzaiban jelenik meg különös és sokszerű változatosságában. Mindent összevéve: a *leonardo*i művészet középpontjában az ember áll, akit mint természeti valóságok és társadalmi igazságok képviselőjét ábrázolja a legmagasabbrendű és legigazab-

ban humanista művészettel. Ezzel a nagy humanista művészt, író és gondolkodót bemutató tanulmánnyal fejeződik be a kötet, és Leonardo hatalmas egyéniségének sok ellentétet és egyenetlenséget kibékítő és feloldó nyugalma foglalja egységbe a tanulmánykötet mondanivalóját.

És jól van ez így. A „Renaissance-tanulmányok”, mint az előzőkben igyekeztünk kimutatni, sokszínű, mindig érdekes és a magyar olvasó közönség számára új mondanivalóit teljes részletességgel kritika alá venni nem könnyű. A nehézség nemcsak a sokféleségben van, hanem az egyes dolgozatok egyenetlenségében is. A dolgozatok szerzői kutatási tapasztalatok, tudományos tájékozottság tekintetében nem azonos fokon állnak és ez teljesítményükön lemérhető. Egészben véve azonban e kötet a renaissance magyar irodalmának értékes gazdagodását jelenti. Ismertetésünket azzal zárjuk, hogy részletesen előadott kifogásaink ellenére is őszinte a remény, és ebben bizonyára nem vagyunk egyedül, hogy Kardos Tibor és munkatársai a renaissance más kérdéseink vizsgálatára is kiterjedő új tanulmány-kötettel ajándékoznak meg.

Mezey László

D. R. FOKOS-FUCHS: SYRJÄNISCHEES WÖRTERBUCH

Budapest 1959, Akadémiai Kiadó. I—II. k. 1564 l., 1 térkép.

A finnugor nyelvek kutatása, még azok számára is, akiknek lehetőségük van e nyelvek elterjedési területén terepmunkát végezni, csak úgy lehetséges, ha megfelelő szövegkiadványok és szótárak állanak rendelkezésükre. A finnugor nyelvész e fontos kutatási eszközök nélkül tehetetlenségre vagy spekulációkra lenne kárhoztatva.

Találón fejezi ki ezt a gondolatot RAVILÁnak egy nyilatkozata, melyét Fokos Dávid méltán választott műve mottójául: „Die finnisch-ugrische Forschung steht und fällt mit dem Material, das man unter dem Volke hat sammeln können und weiterhin sammeln wird.”

A tudományban ez az elv régi közhely, ám nem érvényesült szükség-szerűen mindig és mindenütt egyformán a tudománypolitikában. A Finnországban 1883-ban megalakult Finnugor Társaság (Suomalais-ugrilainen Seura) legfontosabb feladatai közé tartozott, hogy kutatókat küldjön a finnugor népek közé, s hogy az általuk gyűjtött nyelvi anyagot ki is adja. A Társaságot e feladatok teljesítésében nem gátolták: jelentős anyagi alapok álltak rendelkezésére és a hivatalos körök részéről ma is erkölcsi és anyagi támogatásban részesül. Érthető, hogy ilyen körülmények között a legjelentősebb finnugor szövegkiadványok a Mémoires de la Société Finno-Ougrienne kötetiben, a legfontosabb — általában inkább nagyobb mint kisebb — szótárak pedig a Társaság Lexica sorozatában láttak napvilágot. Ez utóbbi sorozatban jelentek meg többek között: PAASONEN kondai és jugáni, valamint KARJALAINEN hatalmas osztják szótára, LAGERCRANTZ és SCHLACHTER lapp szótárai, WICHMANN zürjén és csángó, PAASONEN keleti cseremis, KETTUNEN lív, LEHTISALO jurák-szamojéd, K. DONNER kamasz szótára — hogy csak a legfontosabbakat említsük, s jelenleg is munkában van több más (lapp, mordvin, vogul) szótár sajtó alá rendezése, illetőleg szerkesztése.

Magyarországon e tekintetben összehasonlíthatatlanul rosszabb volt a helyzet. Nyelvészeink tisztán látták ugyan a helyszíni kutatások, s ezzel együtt az anyagközlés fontosságát, de a hivatalos körök részéről mutat-